

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

МОТЛЯХ ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ

УДК 343.983.2: 343.95: 343.144.5

**ІНСТРУМЕНТАЛЬНА ДІАГНОСТИКА ДОСТОВІРНОСТІ
ВЕРБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЇЇ
РЕЗУЛЬТАТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора
юридичних наук**

Київ – 2014

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національному авіаційному університеті,
Міністерство освіти і науки України

Науковий консультант

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Ищенко Андрій Володимирович,

Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри криміналістики та судової медицини

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України

Коновалова Віолетта Омелянівна,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
професор кафедри криміналістики

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України

Тіщенко Валерій Володимирович,

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри криміналістики

доктор юридичних наук, професор

Бірюков Валерій Васильович,

Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка,
завідувач кафедри криміналістики

Захист відбудеться «24» квітня 2014 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.007.05 у Національній академії внутрішніх справ за адресою:
ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх
справ за адресою: ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

Автореферат розісланий « ____ » березня 2014 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Д. О. Савицький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України, а також узгодження з ним низки інших законодавчих актів України створило підґрунтя для більш зваженого підходу до вирішення нагальних питань кримінального судочинства. Одним з них є можливість проведення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та використання її результатів у кримінальному провадженні. Проблемні питання щодо застосування спеціального методу психофізіологічних досліджень ідеальних слідів відображення під контролем поліграфа є дискусійними для науковців і дослідників не лише України, а й інших країн, у яких застосування цього науково-технічного приладу залишається нормативно не врегульованою діяльністю.

Україна як демократична, правова держава вибудовує власні напрями комплексного вивчення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації в суспільних правовідносинах. Незважаючи на відсутність вітчизняного законодавчого закріплення поліграфа, у системі органів внутрішніх справ запроваджено й діють розпорядчі документи, які надають можливість використання цього науково-технічного приладу для виконання поставлених перед ними завдань. Практичні результати показали, що впродовж лише кількох останніх років було проведено 1757 психодіагностичних опитувань осіб під контролем поліграфа, у тому числі 1020 – під час проведення оперативно-розшукових заходів. Установлено причетність 237 осіб до вчинення кримінальних правопорушень та розкрито понад 120 злочинів, а також проведено 737 тестових опитувань на поліграфі для вирішення питання кадрового забезпечення.

Отже, практичне впровадження інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації в діяльності органів внутрішніх справ України перебуває на етапі становлення. Для забезпечення оптимізації застосування інструментальних методів діагностики достовірної інформації постає нагальна потреба в науковому узагальненні методологічних і практичних підходів до цієї складної теоретико-прикладної проблеми та визначенні напрямів і шляхів її вирішення.

Основою таких узагальнень слугували ґрунтовні наукові здобутки вітчизняних і зарубіжних учених. Це праці Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, О. М. Бандурки, Р. С. Белкіна, В. Д. Берназа, В. В. Бірюкова, Т. В. Варфоломеевої, А. Ф. Волобуєва, В. К. Весельського, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, І. В. Гори, В. Я. Горбачевського, Ю. М. Грошевого, О. Ф. Долженкова, В. А. Журавля, В. П. Захарова, А. В. Іщенко, Н. С. Карпова, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, І. І. Котюка, В. А. Колесника, Н. І. Клименко, Є. Д. Лук'янчикова, В. К. Лисиченка, В. В. Назарова, В. Т. Нора, Д. Й. Никифорчука, М. І. Порубова, М. А. Погорецького, М. В. Салтевського, М. Я. Сегая, В. М. Стратонова, В. В. Тищенко, М. В. Тertiшника, Л. Д. Удалової, В. Г. Хахановського, К. О. Чаплинського, О. М. Цільмак, П. В. Цимбала, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура та ін.

Деякі питання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації розглянуто в окремих дослідженнях. Вони утворюють два напрями її використання у: а) кадровій роботі; б) правоохоронній діяльності.

У межах першого напряму розкривається широке коло питань, оскільки його межі стосуються не лише правоохоронної діяльності. Значною мірою означена проблематика розглянута в наукових працях, у яких відображено психофізіологічні дослідження на основі використання поліграфа. Другий напрям має низку нез'ясованих питань, які потребують системного вивчення й доопрацювання. Він висвітлений лише деякими вітчизняними та зарубіжними дослідниками, а саме: Т. Р. Морозовою, П. Ю. Тимошенком (Україна); О. В. Белюшиною, Я. В. Комісаровою, І. Ф. Машленко, Л. І. Полтавцевою, С. В. Поповічевим, І. І. Чистяковим (Російська Федерація); В. К. Кирвельом (Республіка Білорусь); С. Б. Коваленком (Республіка Казахстан).

Незважаючи на певну кількість підготовлених авторами наукових праць, публікацій та пропозицій, комплексного монографічного дослідження інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації й визначення місця отриманих даних у кримінальному провадженні донині не здійснено. Недостатньо розробленими залишаються питання кримінально-процесуального і криміналістичного змісту цієї діяльності, зокрема: сучасного стану наукових досліджень інструментального методу діагностики ідеальних слідів відображення та результатів їх застосування в правозастосовній практиці вітчизняних і зарубіжних правоохоронних органів; організаційних та практичних питань, пов'язаних із процедурою проведення цих специфічних досліджень; використання окремих положень тактико-криміналістичної діяльності під час проведення поліграфологами інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації; методичних і процесуальних питань щодо проведення психофізіологічних експертних досліджень ідеальних слідів відображень під контролем поліграфа та використання отриманих результатів у кримінальному провадженні; доцільності нового виду судової психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа та ін. Викладене обґрунтовує актуальність обраної теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно з вимогами Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, затвердженої Указом Президента України від 21 жовтня 2011 р. № 1000/2011; Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 р., затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2011 р. № 1911; Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011–2015 рр., затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 24 вересня 2010 р. № 14–10; є складовою наукових досліджень Міністерства внутрішніх справ України, а саме відповідає Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 рр., затвердженого наказом МВС України від 29 липня 2010 р. № 347; Плану заходів Міністерства внутрішніх справ України, спрямованих на реалізацію норм Кримінального процесуального кодексу України, визначених наказом МВС України від 8 серпня 2012 р. № 685; Держбюджетної науково-дослідної теми кафедри кримінального права і процесу Юридичного інституту Національного авіаційного університету «Охорона прав та законних інтересів людини і громадянина: національний та міжнародний досвід», затвердженої наказом

проректора з наукової діяльності від 31 серпня 2011 р. № 7/13.01.03 на період роботи з 1 вересня 2011 р. до 30 червня 2014 р.

Тему дисертації затверджено рішенням вченої ради Національного авіаційного університету від 24 квітня 2009 р. (протокол № 9).

Мета і задачі дослідження. *Мета* роботи полягає в розробленні концептуальних теоретичних засад і практичних рекомендацій щодо використання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації на практиці й визначенні місця отриманих даних у кримінальному провадженні.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі *задачі*:

- висвітлити генезис становлення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації;
- охарактеризувати стан наукових досліджень інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та використання її результатів у кримінальному провадженні;
- обґрунтувати необхідність залучення сучасних знань інших наук з метою впровадження їх в інструментальну діагностику достовірності вербальної інформації;
- деталізувати стан нормативно-правової регламентації використання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації за кордоном;
- показати специфіку використання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації в колишньому СРСР та визначити сучасний стан цих досліджень в окремих державах СНД;
- визначити особливості становлення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації в діяльності правоохоронних органів України;
- розкрити практику застосування інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та її результатів у кримінальному провадженні;
- розробити порядок підготовки та проведення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації;
- обґрунтувати необхідність створення нового виду психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа;
- сформулювати пропозиції для вдосконалення методики проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у правозастосовній діяльності, зокрема в кримінальному провадженні, у зв'язку із застосуванням інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації.

Предметом дослідження є інструментальна діагностика достовірності вербальної інформації та використання її результатів у кримінальному провадженні.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації є *діалектичний метод*, який сприяв розумінню об'єкта дослідження в системі поєднання науки й практики. Зокрема, методи *формальної логіки* (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія та абстрагування) надали можливість повною мірою дослідити й усвідомити поставлені питання дисертації (у всіх її розділах). Використано *спеціально-правові методи: історико-правовий і документальний* – для дослідження генезису становлення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та стану її наукових досліджень і використання результатів у

кримінальному провадженні (підрозділи 1.1, 1.2); *порівняльно-правовий* – для встановлення правових засад регулювання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації в кримінальному провадженні (підрозділи 2.1–2.3), а також визначення методичних і процесуальних питань трансформування інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та її результатів у кримінальне провадження (підрозділи 4.1–4.3); *системний аналіз* – для використання сучасних знань інших наук з метою впровадження їх у інструментальну діагностику достовірності вербальної інформації (підрозділ 1.3); *догматичний* – при тлумаченні правових, процесуальних і криміналістичних категорій для уточнення понятійно-категоріального апарату (у всіх розділах дисертації); *системно-структурний метод* – дав змогу глибше зрозуміти зміст тактико-криміналістичних і практичних засад підготовки та проведення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації (підрозділи 3.2–3.4); *статистичний* – для узагальнення практики використання результатів інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації в кримінальному провадженні України та інших держав (підрозділи 2.3, 3.1).

Емпіричну базу дослідження становлять: аналітичні огляди щодо вивчення зарубіжного досвіду застосування поліграфа при розслідуванні злочинів (вих. ДДЗР МВС № 21292 від 7 липня 2009 р.); систематизовані статистичні матеріали Генеральної прокуратури України про стан злочинності в Україні; статистичні дані ДКР МВС України щодо застосування поліграфа під час розслідування тяжких злочинів упродовж 1999–2012 рр.; статистичні дані Головного слідчого управління МВС України про стан злочинності з 2009 по 2012 р.; узагальнені результати вивчення 72 кримінальних справ, у розкритті яких застосовувався поліграф; зведені дані результатів діяльності Українського бюро психофізіологічних досліджень і безпеки та ТОВ «Кадрова безпека» щодо практики застосування поліграфа при розслідуванні злочинів; аналітичні огляди судової практики, довідкова література.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації вперше в Україні комплексно й системно узагальнено теорію та практику інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації й обґрунтовано напрями безпосереднього використання її результатів у кримінальному провадженні. Робота містить теоретичні положення та науково обґрунтовані результати, що розв'язують важливу наукову й прикладну проблему, визначену в меті дослідження. Дисертантом сформульовано низку положень, висновків і пропозицій, які є значимими для теорії і практики юридичної науки, зокрема:

вперше:

- систематизовано сучасні уявлення про можливості інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та її результатів у кримінальному провадженні;

- визначено особливості використання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та її результатів у колишньому СРСР;

- проведено компаративістський аналіз нормативно-правового регулювання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації окремих країн СНД;

- сформовано новий підхід до тактико-організаційної діяльності підготовки та проведення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації;

– обґрунтовано доцільність нового виду судової психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа, оскільки результати проведеного психофізіологічного дослідження ідеальних слідів відображення під контролем поліграфа практично не беруться до уваги судами як докази в кримінальному провадженні;

– запропоновано низку методичних і процесуальних складових й обґрунтованих пропозицій щодо інтерпретації результатів інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та використання їх у кримінальному провадженні;

удосконалено:

– наукові погляди, які передували генезису становлення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації;

– сучасний стан наукових досліджень інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації в кримінальному провадженні;

– новітні методи інших наук у реалізації інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації;

– систематизацію країн відповідно до нормативно-правового регулювання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації;

– основні положення щодо можливості використання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації в кримінальному провадженні для розв'язання таких завдань слідства: встановити ймовірність причетності опитуваної особи до підготовки та вчинення злочину; оцінити достовірність наданої інформації опитуваною особою; отримати криміналістично значущу інформацію щодо не відомих раніше обставин злочину; підтвердити висунуті криміналістичні версії; зорієнтувати слідство на пошук безвісти зниклих осіб; провести пред'явлення для впізнання;

– наукові рекомендації та пропозиції спрямовані на усунення прогалин, які виникають на практиці у зв'язку з подальшим упровадженням інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації в правозастосовну діяльність;

дістало подальший розвиток:

– рекомендації стосовно тестових опитувань особи на поліграфі: підготовки різних типів тестових запитань залежно від обставин розслідуваного злочину; добровільної (письмової) згоди особи на проведення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації; безпечності реалізації цього заходу для життя і здоров'я людини; неупередженого ставлення спеціаліста (експерта) при формулюванні висновку; конфіденційності й надійності отриманих результатів;

– положення щодо розроблення типової форми методики підготовки та проведення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації з урахуванням певних її особливостей.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що відповідні положення, висновки та рекомендації, отримані в межах дослідження, можуть бути використані та знайшли своє практичне застосування у:

науково-дослідній діяльності – для виконання держбюджетної науково-дослідної теми кафедри кримінального права і процесу Юридичного інституту Національного авіаційного університету «Охорона прав та законних інтересів людини і громадянина: національний та міжнародний досвід», затвердженої

проректором з наукової роботи від 31 серпня 2011 р. № 7/13.01.03 на період виконання з 1 вересня 2011 р. до 30 червня 2014 р. (акт впровадження Національного авіаційного університету від 15 лютого 2013 р.);

законотворчій діяльності – щодо вдосконалення положень Кримінального процесуального кодексу України, зокрема розділу I «Загальні положення», глави 4 «Докази і доказування», § 1, § 2, § 4, а також у разі внесення змін і доповнень до законів України «Про міліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» у зв'язку з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України (акт впровадження Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України від 13 лютого 2014 р.);

правозастосовній діяльності – при виконанні інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації під час проведення досудового розслідування й судового провадження для формування та визнання доказів (акти впровадження УБОЗ ГУМВС України в м. Києві від 10 січня 2014 р.; СУ ГУМВС України у Львівській області від 22 січня 2014 р.; НДЕКЦ ГУ МВС України в Одеській області від 22 січня 2013 р.; ПП «Українське бюро психофізіологічних досліджень і безпеки» від 21 березня 2013 р.; ТОВ «Кадрова безпека» від 12 травня 2013 р.; громадського об'єднання «Колегія поліграфологів України» від 24 жовтня 2013 р.);

навчальному процесі – положення та висновки, запропоновані автором, використовуються в навчальному процесі вищих навчальних закладів України під час викладання навчальних дисциплін із криміналістики, кримінального процесу, з метою підготовки навчально-методичних праць, дидактичних матеріалів (акти впровадження Національного авіаційного університету від 20 березня 2013 р. та 25 березня 2013 р.; Міжрегіональної академії управління від 24 квітня 2013 р.).

Особистий внесок здобувача. Сформульовані та викладені в дисертації положення, що містять наукову новизну дослідження, розроблені автором особисто. Власні теоретичні розробки здобувача в наукових працях, опублікованих у співавторстві, становлять 60 %. Наукові ідеї та розробки співавторів опублікованих праць у дисертації не використовувалися. Наукові положення й результати кандидатської дисертації здобувача повторно не виносяться на захист докторської дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження доповідалися на 21 науковому заході, а саме:

16 міжнародних науково-практичних конференціях: I Міжнародній науково-практичній конференції поліграфологів України «Актуальний стан та перспективи розвитку методу «інструментальної детекції брехні» в інтересах державної та громадської безпеки» (Київ, 10 березня 2009 р.), IX Міжнародній науково-практичній конференції «АВІА-2009» (Київ, 22 вересня 2009 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Особливості розвитку правової держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів: проблеми теорії і практики» (Київ, 17 лютого 2010 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми формування і розвитку громадянського суспільства» (Київ, 25 лютого 2010 р.), I Міжнародній науковій конференції «Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку» (Київ, 19 лютого 2011 р.),

X Міжнародній науково-технічній конференції «АВІА-2011» (Київ, 15 квітня 2011 р.), Міжнародній науково-практичній конференції до Дня науки «Розвиток юридичної науки, правотворчості та правозастосування в період незалежності України» (Київ, 12 травня 2011 р.), V Міжнародній науково-практичній конференції «Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності» (Київ, 17 листопада 2011 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Нове міжнародне та національне законодавство – нові завдання юридичної науки» (Київ, 15 лютого 2012 р.), II Міжнародній науковій конференції «Становлення держави та права в умовах глобалізації: теоретичний та практичний аспекти» (Київ, 22 лютого 2012 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства» (Харків, 24 квітня 2012 р.), III Міжнародній науковій конференції «Транспортне право в ХХІ столітті» (Київ, 23 лютого 2013 р.), XI Міжнародній науково-технічній конференції «АВІА-2013» (Київ, 17 травня 2013 р.), I Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій Дню юриста «Розвиток права України: культурологія, мистецтво, кібернетика, нейробіоніка, сискологія, поліграфологія» (Київ, 7 жовтня 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Криміналістичні і психофізіологічні методи досліджень в судочинстві, правоохоронній діяльності і кадровій роботі» (Київ, 22 листопада 2013 р.), IV Міжнародній науково-практичній конференції «Людина, суспільство, держава: правовий вимір в сучасному світі» (Київ, 27 лютого 2014 р.);

трьох всеукраїнських науково-практичних конференціях: X Всеукраїнській науково-практичній конференції «Юридична освіта в Україні» (Київ, 20 травня 2010 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції до Дня науки «Розвиток юридичної науки, правотворчості та правозастосування в період незалежності України» (Київ, 27 травня 2011 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Економічні, правові та управлінські проблеми розвитку організацій та підприємств на сучасному етапі» (Київ, 25 квітня 2013 р.);

науково-практичному семінарі «Шляхи удосконалення кримінального процесуального законодавства щодо обмеження конституційних прав людини і громадянина в кримінальному провадженні» (Київ, 15 листопада 2012 р.);

науково-практичному круглому столі «Можливості використання поліграфа у розслідуванні злочинів: позитивні та негативні аспекти» (Київ, 24 квітня 2011 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковано в 49 наукових працях, у тому числі трьох монографіях (одна у співавторстві), 21 науковій статті у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, п'яти статтях в іноземних та міжнародних журналах, у 17 статтях, опублікованих в інших виданнях (у тому числі 15 тезах доповідей на конференціях), трьох навчальних посібниках (у співавторстві).

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, тринадцяти підрозділів і двох пунктів, висновків, списку використаних джерел (612 найменувань) і десяти додатків на 194 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 677 сторінок, з них загальний обсяг тексту – 409 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження; охарактеризовано ступінь вивчення проблеми, зв'язок з науковими програмами, планами, темами; визначено мету й задачі, об'єкт і предмет дослідження, використані методи; виокремлено наукову новизну, розкрито практичне значення одержаних результатів; визначено особистий внесок здобувача; надано відомості про апробацію результатів дослідження та публікації, структуру й обсяг роботи.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні витоки інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та її результатів у кримінальному провадженні» складається з трьох підрозділів, у яких розглянуто засади зародження та становлення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації, її місце в кримінальному процесі та зв'язок із сучасними знаннями інших наук.

У *підрозділі 1.1 «Генезис становлення та розвиток інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації»* на основі аналізу наукових праць визначено, що питання вивчення доінструментальних методів вербальної інформації розробляли вітчизняні та зарубіжні дослідники С. Ю. Алесковський, В. Г. Богданов, В. О. Варламов, В. В. Коровін, Т. В. Дектярьова, В. М. Князев, Д. А. Мовчан, І. Н. Ніколаєва, П. Е.-Ю. Прукс, Д. П. Падун, Ж. Ю. Половнікова, В. В. Семенов, О. П. Сошніков, Ю. І. Холодний та ін.

Обґрунтовано, що з другої половини XVIII ст. і до початку XX ст. зі становленням та розвитком науково-технічного прогресу було створено підґрунтя для усвідомленої цілеспрямованої діяльності щодо пошуку нових форм інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації за допомогою технічних приладів. Серед масиву представлених розробниками наукових приладів поліграф посів першість у виявленні та фіксації психофізіологічних реакцій органів чуття людини.

Окремим питанням вивчення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації присвячені наукові дисертації О. В. Белюшиної, В. К. Кирвеля, С. Б. Коваленка, Я. В. Комісарової, І. Ф. Машленко, Т. Р. Морозової, Л. І. Полтавцевої, С. В. Поповічева, П. Ю. Тимошенка, І. І. Чистякова. Процес підготовки та застосування тестових питань до кандидатів на опитування з допомогою поліграфа проаналізовано в наукових публікаціях І. М. Ніколаєвої, О. П. Сошнікова, Ю. І. Холодного та ін. Практика застосування поліграфа в кадровому психологічному відборі кандидатів на обіймання відповідних посад в органах внутрішніх справ та оперативно-розшуковій діяльності викладена в працях А. Ф. Волобуєва, В. К. Весельського, В. І. Галагана, Н. С. Карпова та ін.

З'ясовано, що серед відомих світових учених, які розширили знання про інструментальну діагностику достовірності вербальної інформації, були: грузин Іван Тарханов, француз Шарль Самсон Фер, німець Георг Стікер, швейцарець Отто Верагут, українець Борис Сідіс (уродженець м. Бердичева Житомирської області).

Значний внесок у розвиток психофізіологічного апаратного методу «детекції неправди» зробили видатні радянські вчені академіки Академії правових наук СРСР нейропсихолог О. Р. Лурія, який започаткував метод оцінювання часу мовно-рухових реакцій людини при асоціативних відповідях на різні слова-стимули

(подразники), та нейрофізіолог П. В. Сімонов, відомий завдяки створенню інформативної теорії емоцій. Учений-дослідник сучасності В. О. Варламов створив у СРСР перший триканальний, а пізніше і п'ятиканальний поліграф, який згодом почали застосовувати для проведення психіатричної експертизи ідеальних слідів відображення. Основоположними визнані розробки поліграфологів В. К. Носкова (80-ті роки ХХ ст. – «тест оцінювання значимості версій»), Л. Г. Алексеєва (90-ті роки ХХ ст. – «тест психологічного оцінювання»), С. Ю. Оглобліна та А. Ю. Молчанова (2002 р. – «тест комплексного оцінювання причетності»).

У *підрозділі 1.2 «Стан наукових досліджень щодо застосування методу інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації у кримінальному провадженні»* проаналізовано наукові підходи вчених до вивчення психодіагностичних обстежень ідеальних слідів відображення минулого під контролем поліграфа та їх місця в кримінальному провадженні.

Автор відстоює позицію, що серед різних типів науково-технічних приладів («Варіографів», «Верифікаторів», «Плетизмографів», «Сфігмографів» та ін.), за допомогою яких проводилися психофізіологічні дослідження, поліграф найоб'єктивніше відображає сутність інструментального методу отримання достовірності вербальної інформації від людини.

Доведено, що в основі використання цього апаратно-програмного приладу лежить той факт, що чим значиміша для людини певна інформація, яку вона намагається приховати, тим більший рівень хвилювання виявляється в зміні низки фізіологічних показників. На основі викладеного дисертант пропонує таке його визначення: поліграф – це комп'ютерний апаратно-програмний комплекс, який дає змогу відслідковувати динаміку психофізіологічних реакцій досліджуваної особи при застосуванні поліграфологом тестових запитань (стимулів) та перетворення отриманих фізіологічних показників активності в електричні сигнали, що відображаються у вигляді графіків (поліграм).

Відповідно до цього визначення, автор пропонує розглядати інструментальну діагностику достовірності вербальної інформації як спеціальне психофізіологічне дослідження ідеальних слідів відображення, виконання якого забезпечує поліграфолог, який здобув вищу та спеціальну освіту й володіє відповідними знаннями в галузі поліграфології.

Обґрунтовано, що інструментальна діагностика достовірності вербальної інформації може трактуватися з двох позицій:

по-перше, як один з різновидів психофізіологічного забезпечення;

по-друге, як комплексна багатоканальна комп'ютерна апаратна методика реєстрації змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення їй за спеціальною методикою певних психологічних стимулів. Перша частина визначає родову належність поліграфа до психофізіологічного забезпечення, друга – відображає його призначення та можливості як науково-технічного приладу.

Дисертантом виділено особливості способу одержання вербальної інформації від людини методом інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації:

1) традиційна контактна інструментально-комп'ютерна перевірка ідеальних слідів відображення з використанням спеціальних датчиків, прикріплених до тіла особи;

2) безконтактна перевірка ідеальних слідів відображення, деяких характеристик мовлення чи зміни фізичних полів опитуваного під контролем поліграфа.

Здобувач доходить висновку, що часткова заміна контактних датчиків у поліграфі безконтактними не дала очікуваного результату з огляду на свою технічну недосконалість. Це пов'язано з тим, що вмонтовані в різні прилади датчики, навіть у спокійному стані, фіксують мікропереміщення, викликані роботою серця, верхнім і нижнім диханням, тремором окремих частин тіла. У зв'язку з цим, є загроза фіксації не тільки психофізіологічних реакцій організму людини на поставлені запитання, а й на інші артефакти (протяг, зміна освітлення, запах та ін.). Це може спричинити відповідні похибки проведених спеціальних досліджень, що є неприпустимим, насамперед, коли стосується отриманих результатів інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації з метою їх використання в кримінальному провадженні.

У *підрозділі 1.3 «Використання сучасних знань інших наук та впровадження їх в інструментальну діагностику достовірності вербальної інформації»* дисертант розкриває взаємозв'язок галузі поліграфології із сучасними знаннями інших наук, які в сукупності формують цілісне сприйняття інструментального методу психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа.

Автор обґрунтовує, що інструментальна діагностика достовірності вербальної інформації уособлює собою знання різних наук кібернетики, інформатики та комп'ютерного програмування, медицини, психіатрії, психології, психофізіології тощо. Знання цих та інших наук надали можливість розробникам поліграфа довести цей науково-технічний прилад до досконалості. Однак технічна складова сучасних поліграфів – це лише частина всього процесу, що розуміють під інструментальними психофізіологічними дослідженнями, адже іншою її частиною є професійна діяльність поліграфолога. Знання і професійні навички, якими повинен володіти поліграфолог, мають базуватися на фахових юридичних знаннях у поєднанні із знаннями психолога та похідним від психології прикладним напрямом діяльності – психофізіологією, оскільки поведінка кандидата на перевірку в неї ідеальних слідів відображення минулого не може бути розглянута ізольовано від людської психіки, її особливостей та інтелектуальної, емоційної, вольової сфери особи.

Дисертант наголошує, що за своєю природою емоції є психофізіологічним феноменом, який поєднує в собі суб'єктивні реакції організму людини з впливом на них внутрішніх і зовнішніх стимулів (подразників). Такими стимулами слугують тестові питання, світлини, схеми, предмети (речові докази), тобто все те, що може викликати психофізіологічну реакцію в людини й позначатиметься на результатах її прихованих ідеальних слідів відображення.

Обґрунтовано природно-наукове пояснення складних процесів, що відбуваються в психіці досліджуваної особи під контролем поліграфа. На основі запропонованих ученими низки наукових «теорій поліграфа» та окремих концепцій автор конкретизує особливості психологічних чинників організму людини, які впливають на формування її внутрішніх реакцій, та виявлення їх інструментальним методом діагностування, а також виділяє та систематизує найвідоміші з них (теорію загрози покарання; теорію активації; умовно-рефлекторну теорію; теорії, які спираються на мотиваційні та емоційні фактори, тощо).

Розділ 2 «Правові засади регулювання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації у кримінальному провадженні» складається з трьох підрозділів, у яких проаналізовано нормативно-правові документи, що регулюють інструментальну діагностику достовірності вербальної інформації в кримінальному провадженні зарубіжних країн, регламентували цю діяльність у колишньому СРСР та окремих сучасних країнах СНД і в Україні.

У підрозділі 2.1 *«Компаративістський аналіз нормативно-правового регулювання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації за рубежем»* проведено вивчення нормативних актів різних країн, якими впорядковується використання зазначених досліджень у правоохоронній діяльності. Здійснено систематизований розподіл країн, які використовують інструментальну діагностику достовірності вербальної інформації та отриманих результатів у кримінальному провадженні, а також визначено правову оцінку цієї діяльності.

За результатами дослідження зарубіжної слідчої і судової практики дисертант доходить висновку, що кожна з країн, яка нині використовує інструментальний метод діагностики достовірності вербальної інформації, відповідно до етнічного, політичного, правового, економічного, соціального, культурного розвитку, знаходила свій шлях до впровадження поліграфа. Важливого значення цей прилад набув для практики правоохоронних органів у розслідуванні кримінальних правопорушень. Зауважимо, що для переважної частини зарубіжних країн питання нормативно-правового регулювання діяльності, пов'язаної з психофізіологічними дослідженнями ідеальних слідів відображення минулого під контролем поліграфа, залишається невирішеним і сьогодні. Неоднозначне ставлення громадськості до поліграфічних досліджень стримує законодавців різних держав від прийняття кардинальних рішень у напрямі повної легалізації цієї експертної діяльності.

Автор пропонує провести систематизацію країн відповідно до нормативно-правового регулювання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та її легалізації. Це держави, в яких:

- легалізовано й урегульовано застосування поліграфа та досліджень на його основі окремим законом (Литовська Республіка і Республіка Молдова);
- не легалізовано, але врегульовано таку діяльність окремими правовими нормами закону (Республіка Польща, Республіка Македонія, Чорногорія, Республіка Словенія, Індія, Сполучені Штати Америки, Туреччина);
- легалізовано та врегульовано таку діяльність підзаконними нормативно-правовими актами (Сполучене Королівство Великобританії і Північної Ірландії, Королівство Бельгії, Республіка Болгарія, Республіка Білорусь, Держава Ізраїль, Королівство Іспанія, Італійська Республіка, Канада, Федеративна Республіка Німеччина, Південна Корея, Російська Федерація, Франція, Чеська Республіка, Угорщина, Україна, колишня Республіка Югославія, Швейцарська Конфедерація та ін.);
- інструментальна діагностика достовірності вербальної інформації фактично використовується, а її діяльність нормативно не врегульована (Китай, Північна Корея, Латвійська Республіка, Естонська Республіка, Румунія, Республіка Сербія, Республіка Сінгапур, Фінляндська Республіка, Японія).

Дисертант зазначає, що відсутність в окремих державах нормативно-правового забезпечення цієї діяльності не означає ігнорування ними таких

експертних досліджень. Зокрема, Японія за кількістю експертів-поліграфологів посідає третє місце у світі після США та Республіки Польщі.

Емпіричне дослідження зарубіжної практики показало, що ефективність використання поліграфа в діяльності правоохоронних органів перебуває в межах таких щорічних показників: у поліції Японії проводиться близько 4800 поліграфічних опитувань у рамках розслідування злочинів, Канади – 3500, Індії – понад 2000, Республіки Сербії – близько 1200, Румунії – майже 800, Королівства Бельгія та Фінляндській Республіці – понад 500 тощо.

Результати використання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації в правоохоронній діяльності високо оцінює Міжнародна організація кримінальної поліції – Інтерпол і рекомендує країнам, з якими укладені міжнародні договори про співпрацю в застосовуванні поліграфа під час розслідування злочинів.

У підрозділі 2.2 «Інструментальна діагностика достовірності вербальної інформації в колишньому СРСР та сучасний стан її правової регламентації в окремих країнах СНД» дисертантом проаналізовано стан нормативно-правового регулювання щодо використання психофізіологічних досліджень ідеальних слідів відображення під контролем поліграфа періоду радянської та пострадянської доби.

Автор зазначає, що «радянська система» зовні негативно ставилася до інструментальних досліджень, пов'язаних з перевіркою достовірності вербальної інформації із застосуванням поліграфа, тоді як насправді внутрішньо вибудовувала стратегію оволодіння цими технічними приладами з метою використання їх у діяльності спецслужб Радянського Союзу. Встановлено, що в СРСР практично до 80-х років ХХ ст. не було схвальних відгуків щодо поліграфа в науковому середовищі. Оскільки таке використання цього приладу мало цільове спрямування в межах завдань розвідки та контррозвідки КДБ СРСР і впроваджувалося в практичну діяльність зазначених спецпідрозділів. Відповідно, нормативно-правове регулювання діяльності, пов'язаної з його використанням, не вважалося за потрібне.

Російська Федерація є однією з перших серед пострадянських держав, яка активно включилася до процесу використання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації в діяльності правоохоронних органів. Серед країн СНД за кількісними та якісними показниками в Росії працює більшість підготовлених поліграфологів. Нині в МВС Російської Федерації розроблена нормативно-правова документація щодо впровадження результатів психофізіологічних експертних досліджень у досудове розслідування. Позитивні здобутки використання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації створили підґрунтя для закріплення цього науково-технічного приладу окремим законом. Підготовлено проект Федерального закону Російської Федерації «Про застосування поліграфа», який перебуває на стадії доопрацювання та легалізації.

Дисертант зазначає про активність використання результатів інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації в правоохоронних органах Республіки Білорусь. За кількістю поліграфів і підготовки відповідних спеціалістів вона увійшла в трійку найбільш оснащених країн світу. Із 2008 р. набрало чинності нове положення МВС Республіки Білорусь «Про затвердження Інструкції про порядок проведення органами внутрішніх справ Республіки Білорусь опитування

громадян із використанням поліграфа». Ефективність застосування результатів інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації в діяльності органів внутрішніх справ цієї країни підтверджується даними за 2009–2012 рр.: проведено 9416 поліграфних опитувань у рамках розслідування кримінальних справ, завдяки чому розкрито 1171 злочин (359 убивств, 10 замахів на вбивство, 115 фактів нанесення тілесних ушкоджень, 29 згвалтувань, 180 фактів грабежів і розбою, 30 злочинів економічної спрямованості тощо).

Автор наводить дані щодо практики використання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та її результатів у діяльності правоохоронних органів Республіки Казахстан. Наголошує, що Закон Казахстану «Про оперативно-розшукову діяльність» дозволяє застосовувати поліграф та отримані ним результати досліджень ідеальних слідів відображень з метою підвищення ефективності проведення оперативно-розшукових заходів, а також для використання їх у судах одними з можливих доказів у кримінальному провадженні.

Республіка Молдова – це одна з держав СНД, яка легалізувала поліграф. Закон Молдови 2009 р. «Про застосування тестування на детекторі симуляції (поліграфі)» передбачає використання психофізіологічної експертизи під час відбору персоналу на деякі посади та проведення внутрішніх або службових розслідувань, а також під час розслідування злочинів.

У підрозділі 2.3 «Особливості нормативно-правового закріплення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації в діяльності правоохоронних органів України» узагальнено положення низки нормативно-правових актів, які надають можливість використовувати інструментальну діагностику достовірності вербальної інформації у вітчизняному кримінальному судочинстві, та зосереджено увагу на особливостях цих документів.

Дисертант зазначає, що Україна серед зазначених країн СНД лише на сьомому році своєї незалежності почала ґрунтовно вивчати поліграф та проводити дослідження інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації з метою адаптування її результатів до виконання завдань, поставлених перед правоохоронними органами. Нині така діяльність реалізовується за двома напрямками: в кадровій та правоохоронній діяльності. Зокрема, з метою підвищення якості професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в системі МВС діє наказ МВС України «Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ» від 28 серпня 2001 р. № 743, головним завданням якого є оволодіння сучасними новітніми технологіями із застосуванням поліграфа з урахуванням досвіду зарубіжних правоохоронних органів. Також чинним є наказ МВС України «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України» від 28 липня 2004 р. № 842 (zareestrovaniy у Мін'юсті України за № 1365/9964 від 27 жовтня 2004 р.). До цього наказу видана Інструкція щодо використання комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України. Практичні результати використання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації в діяльності органів внутрішніх справ показали як свої здобутки, так і недоліки, зокрема об'єктивного характеру. Здобувач наголошує на проблемних питаннях, які

виникають у дослідників поліграфа щодо неоднозначного ставлення до проведення інструментальних психофізіологічних перевірок ідеальних слідів відображень минулого та вироблення єдиних підходів до місця й ролі цих досліджень у кримінальному судочинстві. Погляди науковців і практиків розбігаються: одні схиляються до використання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та її результатів лише в оперативно-розшуковій діяльності, інші – акцентують на комплексному впровадженні поліграфа та досліджень, пов'язаних з його використанням, у кримінальному провадженні, точку зору яких поділяє й автор. Він уважає, що серед чинників, які стримують усебічне застосування інструментальних психофізіологічних перевірок щодо осіб та володіння ними інформації, важливої для кримінального провадження, і в цілому в діяльності правоохоронних органів України, є:

- недостатність нормативно-правового забезпечення, яке регулювало б правовідносини щодо використання поліграфа;

- відсутність цільової програми практичного обміну досвідом із провідними європейськими державами стосовно використання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та її місця в кримінальному судочинстві;

- не відпрацьованість механізму державної підготовки фахівців-поліграфологів, діяльність яких була б спрямована на вдосконалення протидії злочинності в Україні;

- відсутність у державних науково-дослідних інститутах судових експертиз (НДІСЕ) Міністерства юстиції України виду судової психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа, а також недостатньо приділено уваги цим експертним дослідженням у системі криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ і експертно-криміналістичній службі МВС України.

Найоптимальніший шлях подолання недоліків убачаємо в легалізації поліграфа в Україні. Це обґрунтовується достатньою, понад десятилітньою практикою його використання в діяльності правоохоронних органів України. Автор відстоює позицію щодо підготовки Закону України «Про використання поліграфа» з внесенням відповідних змін до низки законодавчих актів України.

Розділ 3 «Тактико-криміналістичні та практичні засади підготовки і проведення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації» складається з чотирьох підрозділів, у яких проаналізовано сфери та практика застосування цього спеціального методу інструментальної діагностики ідеальних слідів відображень минулого, організаційних, тактико-криміналістичних і практичних питань діяльності, пов'язаної з психофізіологічними дослідженнями під контролем поліграфа.

У *підрозділі 3.1 «Практика застосування інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та її результатів у кримінальному провадженні»* дисертант на основі емпіричних досліджень вітчизняної і зарубіжної слідчої та судової практики доводить значимість отриманих результатів інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації в кримінальному провадженні.

Автор наголошує, що матеріали проведених психофізіологічних досліджень ідеальних слідів відображень минулого з використанням поліграфа мають

практичну значимість у державотворчих, обороноздатних, розвідувальних, стратегічних, наукових та інших сферах діяльності. Їх широко застосовують у цивільних, господарських, трудових правовідносинах та інших галузях знань. Важливого значення інструментальна діагностика достовірності вербальної інформації набула в правоохоронній діяльності, зокрема в кримінальному провадженні щодо зареєстрованих в Єдиному реєстрі досудових розслідувань кримінальних правопорушень.

Посилаючись на зазначену вище емпіричну практику, дисертант доходить висновку, що в країнах, у яких поліграф та його застосування є законодавчо врегульованою діяльністю, цей прилад використовують у двох формах кримінального процесу: під час проведення слідчих дій та призначенні судових експертиз. Для країн, у яких діяльність, пов'язана з використанням інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації, є врегульованою не повною мірою, вона більше скерована до не процесуальних форм, а саме: кадровий психологічний відбір на обіймання відповідних посад та оперативно-розшукову діяльність. В Україні вона має всі засади бути впровадженою, окрім зазначених форм, загалом у кримінальне провадження щодо розслідування зареєстрованих кримінальних правопорушень. Підтвердженням тому можуть слугувати окремі оприлюднені матеріали її використання у вітчизняній слідчій практиці. За даними ГУБОЗ МВС України, підрозділами боротьби з організованою злочинністю щороку проводиться близько 800 поліграфічних опитувань у межах досудового розслідування злочинів. За кілька років у рамках експерименту, передбаченого наказами МВС України «Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ» від 28 серпня 2001 р. № 743 та «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України» від 28 липня 2004 р. № 842, проведено 662 психофізіологічні опитування, з них 430 – у кадровій роботі та 232 – під час розслідування злочинів. Зокрема, у ГУМВС України в м. Києві – 263 тестові опитування (232 й 31), УМВС України в Дніпропетровській області – 167 (33 та 134), ГУБОЗ – 161 (104 та 57), ГУМВС України в АР Крим – 36 (26 та 10) тощо. У рамках проведення експерименту із застосуванням поліграфа було розкрито понад 200 злочинів, у тому числі понад 50 – за сприяння недержавних експертних центрів, зокрема Українського бюро психофізіологічних досліджень і безпеки та ТОВ «Кадрова безпека».

У підрозділі 3.2 «*Організаційні та практичні питання підготовки до проведення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації*» дисертантом зосереджено увагу на тактико-організаційних засадах проведення психофізіологічних експертних досліджень ідеальних слідів відображень, пов'язаних з відкритим кримінальним провадженням щодо вчинених кримінальних правопорушень, та особливостях підготовки і проведення цієї специфічної діяльності.

Здобувач вказує на особливості організації підготовки до проведення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації минулого й наголошує, що зазначеній діяльності має передувати формулювання мети (усне чи письмове). Після її з'ясування поліграфолог вивчає надані слідством матеріали

досудового розслідування, спілкується з ініціаторами проведення психофізіологічного експертного дослідження та визначає з ними конкретні запитання для перевірки.

На думку автора, досягнення результату цих експертних досліджень можливе за умови належної організації цієї діяльності з боку експерта-поліграфолога. Він має професійно поставитися до вирішення комплексу завдань, що лежать в основі психофізіологічної перевірки, а саме: передтестова бесіда з потенційним опитуваним, процедура комп'ютерного тестування та післятестове спілкування з підекспертною особою. На кожному з етапів є свої особливості, які надають можливість експерту-поліграфологу обрати правильну тактику щодо кваліфікованого проведення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та підготувати за її результатами обґрунтовані експертні висновки.

Дисертант на основі вивченої вітчизняної і зарубіжної емпіричної практики доходить думки, що результативність проведення такого дослідження багато в чому залежить від оптимальної побудови та застосування тесту експертом-поліграфологом. Він має конструюватися так, щоб зміни в динаміці психофізіологічних показників людини відбувалися через стимули (подразники), які є визначальними для проведення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації.

Автор погоджується з думкою вчених, які наголошують на поділі тестових питань за ступенем їх значимості, і при цьому зазначає: під час проведення цих спеціальних досліджень розглядаються різні за кваліфікацією злочини, виконується поліграфна перевірка різних учасників кримінального процесу, залежно від їх процесуального становища: свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, а тому мають використовуватися й різні види запитань залежно від функціонального призначення. Найбільш визнаними й закріпленими сьогодні в методиці інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації є такі типи запитань: значимі, нейтральні, контрольні, провокаційні, за відволікаючою проблемою тощо, які мають внутрішній поділ і кожний з них виконує певне змістове, цільове й емоційне навантаження.

У підрозділі 3.3 «Використання окремих положень тактико-криміналістичної діяльності в реалізації інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації» висвітлено зміст використання засад криміналістичної тактики в поєднанні з комунікативною діяльністю щодо проведення психофізіологічних експертних досліджень ідеальних слідів відображень минулого під контролем комп'ютерного поліграфа.

Обґрунтовано, що роль криміналістичної тактики важлива не лише в слідчій діяльності, вона є значимою складовою і в проведенні спеціальних досліджень інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації, зокрема, виборі експертом-поліграфологом відповідних тактичних прийомів досягнення поставленої мети психофізіологічного дослідження. На визначення поліграфологом тактики вказаної перевірки впливають також дані, які він може отримувати від ініціатора проведення інструментальної психодіагностики ідеальних слідів відображення минулого. Автор вважає, що участь ініціюючої сторони дослідження не є обов'язковою під час її виконання. Можна загалом поставити під сумнів необхідність участі цих осіб у зазначеному процесі, оскільки трапляються випадки,

коли слідчі, пропонуючи проведення вказаних експертних досліджень, в окремих випадках легковажно ставляться до конфіденційності отриманих результатів, що в подальшому негативно позначається на якості кримінального провадження.

На думку дисертанта, участь ініціюючої сторони в проведенні інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації можлива, але за погодженням з експертом-поліграфологом. Указані особи не мають впливати на процес психофізіологічної перевірки особи та її вербальних даних минулого, тим самим заважати об'єктивно оцінювати фахівцю результати виконаного експертного дослідження.

Здобувач переконаний, що важливою складовою досягнення поставленої мети є розроблення не лише тактичних питань щодо організації та проведення дослідження інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації, а й поєднання його з комунікативною діяльністю. У даному експертному дослідженні вона відбувається як між експертом-поліграфологом і слідчим, так і адвокатом та кандидатом на комп'ютерне опитування під контролем поліграфа. До кожного з них фахівець поліграфа має виробити індивідуальний підхід тактико-комунікативного спілкування. У стосунках зі слідчим воно може розвиватися в активній і пасивній формах: з адвокатом – з позиції оціночних результатів експертного дослідження; з кандидатом на комп'ютерне опитування – з демонстрацією незалежності поліграфолога від слідства, об'єктивного й неупередженого ставлення до особи у виконанні цих спеціальних досліджень.

У підрозділі 3.4 «Застосування психодіагностики до опитуваного під час проведення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації» проаналізовано питання інструментальної психодіагностики особи в системі забезпечення якості проведення психофізіологічних перевірок ідеальних слідів відображень події минулого. Увагу акцентовано на індивідуальних фізіологічних особливостях реакцій організму людини, які надають можливість експерту-поліграфологу за короткий проміжок часу краще пізнати кандидата на комп'ютерне опитування під контролем поліграфа.

Дисертант на основі наукових праць учених-психологів доходить висновку, що психодіагностика вивчає різні способи розпізнавання й вимірювання особистісних якостей людини з позиції теорії й практики застосування психологічного аналізу. Необхідність своєчасного орієнтування в індивідуальних психологічних складових особи – одна з ключових засад роботи експерта-поліграфолога. У доволі стислий проміжок часу він має досягнути те, як побудувати взаємовідносини з кандидатом на опитування під контролем поліграфа для того, щоб обрати найефективнішу тактику і стратегію поведінки, належно розв'язати поставлене перед ним завдання ініціюючою стороною такого дослідження.

Автор наголошує, що чільне місце в проведенні інструментальної психодіагностики людини та володіння нею інформацією, пов'язаною з подією минулого, відводиться формуванню її соціально-психологічної установки як фактора адаптації до процедури дослідження. З позиції наукового трактування, тестування особи на поліграфі являє собою неперервний процес цілеспрямованої комунікативної діяльності, що передбачає обмін інформацією, певну тактику і стратегію взаємодії між експертом-поліграфологом і кандидатом на комп'ютерне

опитування під контролем поліграфа. Цей процес варто розглядати з позиції відповідності психофізіологічного стану організму людини й конкретно визначеної ситуації. При виконанні інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації критеріями її готовності до перевірки є:

– внутрішнє налаштування діяти певним чином під час проведення цих досліджень;

– певне емоційне налаштування особи на поліграфічну перевірку.

Здобувач вважає, що процедура адаптації є цілеспрямованою системною реакцією організму людини, яка під впливом еволюційних змін самоутверджується й у подальшому скеровує свою діяльність на збереження стійких процесів внутрішнього середовища особи.

Розділ 4 «Методичні та процесуальні питання щодо трансформування інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації у кримінальне провадження» складається з трьох підрозділів, у яких розглянуто правові засади, пов'язані з переходом стану психофізіологічних експертних досліджень ідеальних слідів відображень під контролем поліграфа у судову експертизу. Обґрунтовано доцільність нового виду судової психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа, а також особливості формування методики її проведення, процесуальне закріплення та використання результатів цієї експертизи.

У *підрозділі 4.1 «Правові засади трансформації інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації в судову психофізіологічну експертизу з використанням поліграфа»* доведено доцільність розширення меж існуючої судової психофізіологічної експертизи додатковим її видом – судовою психофізіологічною експертизою з використанням поліграфа на основі спеціального методу інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації.

Обґрунтовано, що існуюча практика в Україні стосовно застосування психофізіологічних експертних досліджень ідеальних слідів відображення обставин, подій, фактів минулого, які проводяться в органах внутрішніх справ, а також у приватних сертифікованих установах, дає вагомі підстави для виокремлення таких досліджень як самостійного виду судової експертизи. Наголошуючи на головному завданні психофізіології як галузі знань міждисциплінарних досліджень психології і нейрофізіології щодо пояснення причин психічних явищ через розкриття нейрофізіологічних механізмів, здобувач доходить висновку, що в класі судової психофізіологічної експертизи є достатні умови для нового виду судової психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа. Автор наголошує, що судова психофізіологічна експертиза є самостійним класом судових експертиз, що надало можливість систематизувати її понятійний апарат з урахуванням існуючої теоретичної бази; розробити відповідну класифікацію та розширити сфери застосування цієї експертизи. Оскільки вона перебуває на етапі свого розвитку, вважаємо, що судова психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа є одним із перспективних напрямів експертної діяльності, який можна визначити достатньою мірою сформованим.

Дисертант відстоює позицію, що судова психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа – це процесуальна дія, яка складається з проведення експертизи на основі методу інструментальної діагностики достовірності вербальної

інформації та оформлення експертного висновку експертом-поліграфологом на запитання, вирішення яких потребує спеціальних знань у галузі поліграфології. Основоположні засади в цьому напрямі закладені вченими Російської Федерації і відображені в «Методичних рекомендаціях застосування поліграфа». Вони активно використовуються в Центрі незалежної комплексної експертизи й сертифікації систем і технологій, під час проведення судової психофізіологічної експертизи із застосуванням поліграфа. Легалізована ця діяльність наказом Мін'юсту Російської Федерації від 14 травня 2003 р. № 114, в якому визначено, що психофізіологічна експертиза із застосуванням поліграфа зарахована до переліку експертних спеціальностей. Відповідно до цього документа, експертам-поліграфологам надається право самостійно проводити судові експертизи в судово-експертних установах Мін'юсту РФ.

В Україні нині проведення судової експертизи з використанням поліграфа в державних науково-дослідних інститутах судових експертиз Міністерства юстиції не виконується з посиланням на відсутність такої експертизи у визначеному переліку, хоча, згідно з наказом Держспоживстандарту України від 28 липня 2010 р. № 237, професія експерт-поліграфолог офіційно включена до Національного класифікатора професій України (код 2144.2 – «експерт-поліграфолог»).

Підтримуючи новачі, запроваджені в Російській Федерації, автор переконаний, що в Україні також є відповідні правові засади для нового виду судової психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа. Необхідність такої експертизи підтверджується практикою використання отриманих результатів у кримінальному провадженні.

У *підрозділі 4.2 «Методика проведення судової психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа»* висвітлено зміст специфіки цього виду експертизи, оскільки відсутність єдиних підходів її проведення викликає серед дослідників неоднозначність тлумачення.

Доведено, що методика проведення судової експертизи – це система категоричних або альтернативних науково обґрунтованих рекомендацій стосовно вибору й застосування в ній установлених послідовностей і за певних умов (ті, що є або необхідно створити), методів, прийомів і засобів (приладів та обладнань) для вирішення експертного завдання. Вибір відповідної методики залежить від обсягу та матеріалу, наданого експерту; об'єктивних і суб'єктивних чинників, що впливають на її реалізацію; специфіки з'ясування питань, що має на меті встановити досудове слідство чи судове провадження.

Автором обґрунтовано позицію щодо відсутності розробленої єдиної методики проведення судової психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа і наголошує на системному та послідовному підході дослідників поліграфа у вирішенні цього важливого питання. Він відстоює позицію щодо вибору типової форми методики підготовки та проведення цієї експертизи, але з урахуванням певних її особливостей, яку поділяють багато вітчизняних і зарубіжних науковців. На його думку, має бути проведений комплекс підготовчих заходів, спрямованих на з'ясування суттєвих обставин, які сприятимуть експерту-поліграфологу у вирішенні питань експертного завдання.

Дисертант доходить висновку, що для належного проведення судової психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа, застосовуючи метод

інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації, експерту-поліграфологу необхідно приділяти увагу організації підготовчої діяльності майбутнього запланованого процесуального заходу, зокрема: визначенню індивідуальних особливостей і якостей підекспертної особи, що впливатиме на формування тестових питань і розроблення стосовно неї тактики проведення експертизи; застосуванню тактико-комунікативної діяльності з ініціатором судової психофізіологічної експертизи та підекспертним як під час проведення експертизи, так і після її завершення; розробленню типової форми підготовки висновку експерта, який має відповідати встановленим вимогам до оформлення експертних висновків інших проведених судових експертиз з урахуванням індивідуальних особливостей: вступної, описової та синтезуючої частин цієї експертизи й оформлених її додатків та ін.

Неналежне виконання чи порушення організаційних, тактичних та інших питань виконання психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа може спричинити викривлення отриманих даних ініційованої експертизи й позначитися на якості висновку експерта-поліграфолога.

Підрозділ 4.3 «Процесуальне закріплення отриманих результатів у кримінальному провадженні» складається з двох підпунктів.

У підпункті 4.3.1 «Визнання результатів судової психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа як одного з можливих доказів у кримінальному процесі» наведено аргументовані доводи того, що результати зазначеної експертизи містять відповідні засади для визнання їх джерелами доказів разом з іншою доказовою базою, зібраною за матеріалами кримінального провадження.

З'ясовано, що широке застосування результатів проведених психофізіологічних експертних досліджень під контролем поліграфа у правоохоронній діяльності, зокрема у кримінальному провадженні, не звужує дискусію серед теоретиків і практиків щодо ролі отриманих даних у системі процесуальних доказів. На думку дослідників використання поліграфа, практично єдиним стримувальним аргументом є відсутність законодавчого врегулювання діяльності щодо використання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації в Україні.

Дисертант вважає, що прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України надало можливість дещо по-іншому поставитися до визначення місця зібраних даних у кримінальному провадженні, у тому числі за результатами проведеної судової психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа. Зокрема, посилаючись на розділ III «Досудове розслідування», главу 21 цього Кодексу, «негласні слідчі (розшукові) дії» визнаються різновидом слідчих (розшукових) дій (ч. 1 ст. 246). Відповідно ж до ч. 1 ст. 256 «Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій»: «Протоколи щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, аудіо- або відеозаписи, фотознімки, **інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів** (виділено автором. – *О.М.*), вилучені під час їх проведення речі й документи або їх копії можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що й результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування». Зважаючи на викладене, вважаємо, що можливість застосування поліграфа та його результатів є одним із засобів, які можуть використовуватися під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, результати

застосування якого разом з іншими матеріалами, одержаними досудовим слідством, формують доказову базу в кримінальному провадженні.

Дослідник обґрунтовує, що при розслідуванні злочинів трапляються випадки, коли слідство, зацікавлене у використанні матеріалів проведеної судової психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа, застосовує метод інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації для формування доказів. Це можливо, наприклад, у ситуації, коли опитана раніше особа в подальшому відмовляється від наданих нею показань, змінює їх або ж не може в інший спосіб довести свою непричетність до вчиненого злочину.

Здобувач переконаний, що використання таких даних при формуванні доказів у зареєстрованому кримінальному правопорушенні цілком припустиме. Однак, щоб уникнути непорозумінь з боку теоретиків і практиків, необхідно забезпечити в Україні належне нормативно-правове регулювання застосування поліграфа та порядку проведення експертних досліджень, пов'язаних з його використанням. Для реалізації цієї мети мають бути проведені експерименти, що відображатимуть специфіку судово-експертних досліджень інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та її результатів у кримінальному провадженні.

У підпункті 4.3.2 «Інтерпретування отриманих результатів інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації у кримінальному провадженні» дисертант звертає увагу на окремі нез'ясовані питання, що виникають у діяльності, пов'язаній з експертними психофізіологічними дослідженнями ідеальних слідів відображення під контролем поліграфа, які потребують уточнення та конкретних шляхів їх вирішення.

Автор установив, що трапляються непоодинокі випадки, коли окремі інституції відмовляються від призначення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа, що аргументовано відсутністю такого виду судових експертиз в Україні. Відмова в клопотанні та проведенні цих експертних досліджень є недостатньо обґрунтованою, оскільки в Україні не існує остаточно визначеного переліку судових експертиз. Крім цього, поява нового виду експертиз не передбачає прийняття «персонального» нормативно-правового акта на рівні закону. Вихід із цієї ситуації вбачаємо у проведенні цілеспрямованої роз'яснювальної роботи серед теоретиків і практиків. Важливо, щоб така ініціатива виявлялася та реалізовувалася на всіх рівнях, у яких застосовуються результати проведеної психофізіологічної експертизи на основі методу інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації.

Інтерпретуванню також підлягає оціночне ставлення щодо винуватості чи невинуватості особи в кримінальному провадженні, яке має формулювати експерт-поліграфолог за результатом проведеної ним експертизи, на чому наполягають окремі дослідники цієї експертної діяльності. Уважаємо, що встановлення вини не є компетенцією поліграфолога. Коректнішою має бути постановка питання щодо підтвердження чи спростування інструментальною діагностикою достовірності вербальної інформації даних, отриманих від особи за результатами проведення слідчих (розшукових) або ж негласних слідчих (розшукових) дій щодо обставин події злочину.

Не менш суперечливим питанням залишається ставлення практиків до спеціаліста-поліграфолога як експерта в цій галузі знань. Наголошуємо, що поліграфолог – це спеціаліст (фахівець), який, як і експерт, володіє спеціальними

знаннями в галузі поліграфології та пов'язаних з нею спеціальних досліджень, відповідно, він може бути залученим до участі як у оперативних заходах, так і в процесуальних діях відкритого кримінального провадження. Його висновки, тобто підготовлений у письмовому вигляді умовивід щодо питань, поставлених для з'ясування ініціюючою стороною експертного дослідження, має бути таким самим джерелом доказів, як і висновок, підготовлений експертом.

З огляду на відсутність у державних науково-дослідних інститутах судових експертиз Міністерства юстиції України судової психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа, пропонуємо упорядкувати проведення психодіагностичних обстежень ідеальних слідів відображень минулого з використанням спеціального методу інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації шляхом конкурування державних і недержавних експертних установ із забезпеченням повної незалежності поліграфолога, а саме: 1) у вигляді судової психофізіологічної експертизи (СПФЕ) із використанням поліграфа та проведення психофізіологічних експертних досліджень (ПФЕД) під контролем поліграфа, виконання яких забезпечуватиме система криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ, а також експертно-криміналістична служба МВС України, 2) у вигляді психофізіологічної експертизи особи із застосуванням комп'ютерного поліграфа (ПФЕОКП) у приватних сертифікованих установах, центрах, товариствах з наданням їм правових та процесуальних підстав для проведення такої експертизи. Уважаємо, що критерієм якості результатів висновку має бути не місце роботи поліграфолога, а його професійний рівень і виконання поставлених перед ним завдань.

ВИСНОВКИ

У **висновках** викладено найважливіші наукові та практичні результати, одержані в роботі, які містять формулювання й вирішення проблем дослідження, їх значущості для науки і практики й можуть бути певним внеском у кримінальне процесуальне законодавство України, загальну теорію науки криміналістики, а також у практичну діяльність слідчих органів і суду щодо розслідування кримінальних правопорушень, зареєстрованих у Єдиному реєстрі досудових розслідувань та відкритих щодо них кримінальних проваджень.

1. Визначено такі етапи зародження та розвитку методів діагностування в людини ідеальних слідів відображення, що підлягали з'ясуванню:

1) визначально-перевірочний (І ст. до н.е. – до середини XVIII ст.) – застосування підручних засобів (індикаторів), які фіксували зміну поведінки підозрюваної в неправді особи через окремі слова-подразники та матеріальні предмети, що викликали психофізіологічні реакції організму людини;

2) дополіграфний (друга половина XVIII ст. – кінець XIX ст.) – становлення й розвиток науково-технічного прогресу, який створив підґрунтя для усвідомленого цілеспрямованого пошуку нових форм діагностування ідеальних слідів відображення людини за допомогою технічних приладів;

3) інструментально-поліграфний (кінець XIX ст. – 30-ті роки XX ст.) – запровадження методу інструментального діагностування достовірності інформації

в людини, яка підлягала встановленню, та реєстрації змін фізіологічних показників опитуваної особи під час проведення поліграфного дослідження;

4) розвинутий інструментально-поліграфний (30-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст.) – подальше вивчення інструментального діагностування достовірності вербальної інформації та підготовка основ щодо нормативно-правового регулювання застосування поліграфа з урахуванням міжнародної практики на рівні міжнародних прецедентів;

5) сучасний (практично-дослідницький) (початок ХХІ ст. – до сьогодні) – активне застосування інструментального діагностування достовірності вербальної інформації в правозастосовній діяльності, зокрема в правоохоронних органах різних держав, у тому числі й України.

2. Інструментальна діагностика достовірності вербальної інформації може бути визначена як спеціальне психофізіологічне дослідження ідеальних слідів відображення, виконання якого забезпечує поліграфолог, який здобув вищу та спеціальну освіту й має відповідні знання в галузі поліграфології.

Метою її проведення є:

- установлення наявності або відсутності в пам'яті людини вербальної інформації, пов'язаної з подією злочину;

- виявлення чинників, які впливали на сприйняття й запам'ятовування конкретної інформації, що стосуються кримінального провадження;

- відслідковування процесів у пам'яті людини, які впливали на фізіологічні реакції опитуваного та відтворення ним криміналістично значущої інформації щодо розслідуваного злочину.

3. Розроблено методологічні засади залучення сучасних знань інших наук з метою впровадження їх в інструментальну діагностику достовірності вербальної інформації, зокрема: кібернетики, інформатики, комп'ютерного програмування, логіки, психології, психофізіології тощо. Вони дали змогу виділити психодіагностику вербальної інформації людини в окремий напрям спеціальних знань.

Доведено, що для мінімізації негативного впливу емоційного стану людини на достовірність отриманої вербальної інформації необхідно підготувати опитуваного до проведення спеціальних досліджень з використанням поліграфа.

4. Якість проведення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації залежить від рівня підготовки фахівцем-поліграфологом різних типів тестових запитань, які, у свою чергу, залежать від обставин, що підлягають з'ясуванню, ставлення кандидата до таких досліджень та його поведінки як на етапі підготовки, так і в процесі проведення спеціальної комп'ютерної перевірки ідеальних слідів відображення під контролем поліграфа.

5. Аргументовано, що інструментальна діагностика достовірності вербальної інформації в діяльності зарубіжних правоохоронних органів реалізовується у двох напрямках: у слідчій роботі та проведенні судових експертиз. Це зумовлено тим, що результати таких досліджень є значущими для правозастосовної діяльності, зокрема для кримінального судочинства.

Найбільш визнаною формою законодавчого закріплення проведення психофізіологічних досліджень під контролем поліграфа за кордоном є прийняття

підзаконних нормативно-правових актів, у тому числі окремих законів та норм законів, які регламентують достатньо широке коло суспільних правовідносин.

6. Установлено, що ставлення до інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації в колишньому СРСР було неоднозначним, оскільки радянська система двояко ставилася до таких досліджень. З одного боку, виявляла зацікавленість до зарубіжних напрацювань у цьому напрямі, запозичуючи їх розробки та примножуючи власні, впроваджувала отримані здобутки в діяльність вітчизняних спеціально-розвідувальних служб; з іншого – публічно забороняла проводити будь-які психофізіологічні дослідження під контролем поліграфа відкрито, пропагуючи, що інструментальна діагностика достовірності вербальної інформації негативно впливає на людину, шкодить здоров'ю, порушує її конституційні права та гарантії.

7. У подальшому кожна із суверенних держав СНД зробила власний вибір у ставленні до інструментальних психодіагностичних перевірок ідеальних слідів відображення під контролем поліграфа. Російська Федерація на федеральному рівні розробила законопроект щодо легалізації поліграфа та досліджень, пов'язаних з ним. Окремі республіки СНД, зокрема Білорусь, Молдова, Казахстан, та прибалтійські республіки – Литва, Латвія, Естонія, що також входили до складу СРСР, активно долучилися до впровадження у своїх країнах інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації. У Литовській Республіці та Республіці Молдова застосування поліграфа урегульовано на рівні закону. В інших зазначених вище державах проведення цих психофізіологічних експертних досліджень регламентується окремими підзаконними нормативно-правовими актами, а результати висновків експертів-поліграфологів беруться до уваги слідством і судом на рівні доказів разом з іншими джерелами, зібраними під час досудового розслідування.

8. В Україні використання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації, зокрема в діяльності органів внутрішніх справ, реалізується у двох напрямках: кадровій роботі та правоохоронній діяльності.

Доведено, що для подальшого вдосконалення правоохоронної діяльності необхідно внести доповнення до деяких законів України. З цією метою аргументовано та підготовлено пропозиції до Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України щодо внесення доповнень до законів України «Про міліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» у зв'язку з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України.

9. Практика застосування інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та її результати є важливими для відкритого кримінального провадження у вчиненому злочині. Вони надають можливість вирішення завдань слідства, зокрема:

- звузити коло підозрюваних і, можливо, причетних осіб до події зареєстрованого злочину та відкритого щодо нього провадження;

- оцінити достовірність інформації, яка повідомляється опитуваною особою, і на її основі висунути обґрунтовану версію події злочину;

– отримати оперативно значущу інформацію, яку в інший спосіб одержати було неможливо;

– виявити приховані матеріальні докази в кримінальному правопорушенні, у тому числі зняття вчинення злочину тощо.

10. Обґрунтовано, що існують об'єктивно сформовані умови для впровадження нового виду судової психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа. Головна мета цієї експертизи полягає у виявленні прихованої інформації про обставини, факти, подію, а також з'ясування проблемних питань, пов'язаних з кримінальним провадженням, зокрема, коли:

– існують прямі суперечності між показаннями учасників слідства (потерпілих, свідків, підозрюваних, обвинувачених);

– є суперечності між показаннями допитаних осіб та іншими доказами, наявними в матеріалах кримінального провадження;

– практично відсутні докази щодо кримінального злочину тощо.

Для виконання цієї експертизи подаються її ініціаторами матеріали кримінального провадження, що містять відомості, необхідні для перевірки.

11. Розроблено методичні рекомендації щодо призначення й проведення судових психофізіологічних експертиз та досліджень з використанням комп'ютерного поліграфа, а також упроваджено їх у діяльність установ, які спеціалізуються на таких дослідженнях, зокрема, Українське бюро психофізіологічних досліджень та безпеки й ТОВ «Кадрова безпека».

12. Обґрунтовано пропозиції щодо забезпечення проведення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації як у державних, так і недержавних установах, що не суперечить чинному законодавству України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Мотлях О. І. Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та допустимі межі застосування : [моногр.] / Мотлях О. І. – К. : Освіта України, 2012. – 394 с.

2. Мотлях О. І. Методика розслідування комп'ютерних злочинів : [моногр.] / Мотлях О. І. – К. : Освіта України, 2010. – 296 с.

3. Біленчук П. Д. Аудіовізуальна психофізіологічна діагностика людини: історія, теорія, практика : [моногр.] / [Біленчук П. Д., Мотлях О. І., Рибальченко О. М., Усіков І. П.] ; за ред. П. Д. Біленчука. – К. : Атіка, 2013. – 419 с. (у співавторстві, особистий внесок автора – 53 %; 17,4 друк. арк.).

Рецензія:

Колесник В. А. Поліграф та актуальні питання щодо нього / В. А. Колесник // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2012. – № 3 (7). – С. 152–154. – (Серія «Право та державне управління»).

Наукові статті у фахових виданнях України

1. Мотлях О. І. Використання експертами-поліграфологами тактико-комунікативної діяльності у проведенні інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації / О. І. Мотлях, А. О. Потильчак // Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – 2014. – № 1 (30). – С. 140–145.

2. Мотлях О. І. Поліграф у кадровому психологічному відборі персоналу в органи внутрішніх справ України: здобутки, недоліки та шляхи їх подолання / О. І. Мотлях, А. О. Потильчак // Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – 2013. – № 4 (29). – С. 143–149.

3. Мотлях О. І. Окремі питання методики проведення психофізіологічної експертизи на основі поліграфа та її особливості / О. І. Мотлях // Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – 2013. – № 2 (27). – С. 150–155.

4. Мотлях О. І. Місце результатів поліграфологічних досліджень в системі забезпечення доказів у кримінальному провадженні / О. І. Мотлях // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2012. – Вип. 19, т. 4. – С. 147–149. – (Серія «Право»).

5. Мотлях О. І. Криміналістичне доказування в кримінальному провадженні: теоретико-процесуальний аспект / О. І. Мотлях, С. В. Вороніна // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2012. – Вип. 20, ч. 1, т. 4. – С. 117–120.

6. Мотлях О. І. Гносеологічні питання природи поліграфа / О. І. Мотлях // Правова інформатика. – 2012. – № 33. – С. 106–111.

7. Мотлях О. І. Тактико-комунікативна діяльність та її місце в інструментальній детекції з використанням поліграфа / О. І. Мотлях, О. В. Кострійчук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2012. – Вип. 20, ч. 2, т. 4. – С. 150–153.

8. Мотлях О. І. Психодіагностика особи як складова інструментальної детекції / О. І. Мотлях // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2012. – Вип. 20, ч. 2, т. 3. – С. 116–119. – (Серія «Право»).

9. Мотлях О. І. Використання поліграфа у діяльності правоохоронних органів окремих держав СНД [Електронний ресурс] / О. І. Мотлях // Право та управління. – 2012. – № 1. – С. 332–349. – Режим доступу :

http://www.nbu.gov.ua/e-journals/prtup/2012_1/motlayh.pdf.

10. Мотлях О. І. Морально-етичні питання щодо використання інструментальної детекції в правозастосовній діяльності [Електронний ресурс] / О. І. Мотлях // Право та управління. – 2012. – № 2. – С. 324–334. – Режим доступу :

http://www.nbu.gov.ua/e-journals/prtup/2012_2/motlayh.pdf.

11. Мотлях О. І. Практичні підходи до слідчих (розшукових) дій з позиції нового Кримінального процесуального кодексу України [Електронний ресурс] / О. І. Мотлях // Право та управління. – 2012. – № 3. – С. 361–372. – Режим доступу :

http://www.nbu.gov.ua/e-journals/prtup/2012_3/motlayh.pdf.

12. Мотлях О. І. Методичні аспекти проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа [Електронний ресурс] / О. І. Мотлях // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 276–281. – Режим доступу :

<http://www.nbu.gov.ua/e-journal/FP/2009-1/09nvvukp.pdf>.

13. Мотлях О. І. Місце психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа в кримінальному судочинстві України / О. І. Мотлях // Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – 2011. – № 1 (18). – С. 92–95.

14. Мотлях О. І. Психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа як можливе джерело доказів / О. І. Мотлях // Право та державне управління. – 2011. – № 4. – С. 117–120.

15. Мотлях О. І. Нормативно-правове регулювання використання поліграфа правоохоронними органами зарубіжних країн / О. І. Мотлях // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2011. – № 4 (4). – С. 169–173. – (Серія «Право і державне управління»).

16. Мотлях О. І. Місце поліграфа у розслідуванні злочинів: міжнародний досвід / О. І. Мотлях // Наше право. – 2011. – № 4. – Ч. 2. – С. 134–137.

17. Мотлях О. І. Поліграф у розслідуванні злочинів: міжнародна практика / О. І. Мотлях // Стратегія розвитку України. – 2011. – № 3. – С. 198–201.

18. Мотлях О. І. Застосування науково-технічних засобів та їх значущість у кримінально-процесуальному доказуванні / О. І. Мотлях // Юриспруденція: теорія і практика. – 2010. – № 5 (53). – С. 58–64.

19. Мотлях О. І. Застосування поліграфа у розслідуванні справ, пов'язаних з авіакатастрофами / О. І. Мотлях // Юриспруденція: теорія і практика. – 2009. – № 4 (54). – С. 58–64.

20. Мотлях О. І. Використання результатів психофізіологічної експертизи з застосуванням поліграфа при формуванні доказів у кримінальному судочинстві / О. І. Мотлях // Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – 2009. – № 4 (9). – С. 47–52.

21. Мотлях О. І. Криміналістичне версіювання у розслідуванні справ, пов'язаних з авіакатастрофами / О. І. Мотлях // Малий і середній бізнес. – 2009. – № 3–4. – С. 70–75.

Статті в іноземних та міжнародних журналах

1. Мотлях А. И. Применение в практике полиграфологических тестов и их особенности / А. И. Мотлях // Закон и время. – 2012. – № 12 (144). – С. 30–35 (Республика Казахстан, г. Астана).

2. Мотлях А. И. Инструментальная детекция и очередные шаги в механизме ее совершенствования / А. И. Мотлях // Вестник криминалистики. – М. : Спарк, 2013. – Вып. 1 (45). – С. 44–48.

3. Мотлях А. И. Практика применения полиграфных тестов / А. И. Мотлях // Наука и жизнь Казахстана. – 2013. – № 1–2 (19). – С. 45–51 (Республика Казахстан, г. Астана).

4. Мотлях А. И. Доказательная сущность результатов инструментальной детекции с позиции нового в содержании Уголовного процессуального кодекса Украины / А. И. Мотлях // Закон и жизнь. – 2013. – № 4 (256). – С. 13–16 (Республика Молдова).

5. Мотлях А. И. Психодиагностика личности как составная инструментальной детекции психофизиологических исследований / А. И. Мотлях // Закон и жизнь. – 2013. – № 8/1 (260). – С. 11–14 (Республика Молдова).

Праці апробаційного характеру

1. Мотлях О. І. Окремі засади щодо проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа / О. І. Мотлях // Людина, суспільство, держава: правовий вимір в сучасному світі : тези доп. IV Міжнар. наук. конф. (Київ, 27 лют. 2014 р.). – К. : ТОВ МП ЛЕСЯ, 2014. – С. 307–309.
2. Мотлях О. І. Новели в реалізації психофізіологічної експертизи на основі поліграфа / О. І. Мотлях // Криміналістичні і психофізіологічні методи досліджень в судочинстві, правоохоронній діяльності і кадровій роботі : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 лист. 2013 р.). – К. : КУП, 2013. – С. 23–26.
3. Мотлях О. І. Інструментальна детекція та новітні технології в механізмі її удосконалення / О. І. Мотлях, А. О. Потильчак // АВІА-2013 : тези доп. XI Міжнар. наук.-техн. конф. (Київ, 21–23 трав. 2013 р.). – К. : Комп'ютерпрес, 2013. – С. 12–15.
4. Мотлях О. І. Психофізіологічна експертиза та новели її реалізації / О. І. Мотлях, А. О. Потильчак // Транспортне право в ХХІ столітті : тези доп. III Міжнар. наук. конф. (Київ, 21 лют. 2013 р.). – К. : Комп'ютерпрес, 2013. – С. 294–297.
5. Мотлях О. І. Сутність доказування в кримінальному процесі / О. І. Мотлях, С. В. Вороніна // Транспортне право в ХХІ столітті : матеріали III Міжнар. наук. конф. (Київ, 21 лют. 2013 р.). – К. : Комп'ютерпрес, 2013. – С. 292–294.
6. Мотлях О. І. Поліграф: науково-технічний прилад чи метод наукового пізнання? / О. І. Мотлях // Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 12–13 квіт. 2012 р.). – Х., 2012. – С. 69–71.
7. Мотлях О. І. Окремі питання інструментальної детекції поліграфічних досліджень / О. І. Мотлях // Нове міжнародне та національне законодавство – нові завдання юридичної науки : міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 16–17 лют. 2012 р.). – К. : Центр правових наукових досліджень, 2012. – Т. 3. – С. 35–38.
8. Мотлях О. І. Допустимість використання в доказуванні фактичних даних, які були отримані за допомогою поліграфа / О. І. Мотлях // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2011 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 31–34.
9. Мотлях О. І. Окремі аспекти застосування поліграфологічних тестів на практиці / О. І. Мотлях // Аеро-2011. Повітряне і космічне право. Становлення держави та права в умовах глобалізації: теоретичний та практичний аспекти : матеріали II Міжнар. наук. конф. (Київ, 24 лют. 2012 р.). – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2012. – С. 234–236.
10. Мотлях О. І. Психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа та її місце в системі судових експертиз / О. І. Мотлях // Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку : матеріали I Міжнар. наук. конф. (Київ, 24 лют. 2011 р.). – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. – С. 239–240.
11. Мотлях О. І. Використання результатів психофізіологічної експертизи з застосуванням поліграфа при формуванні доказів у кримінальному судочинстві / О. І. Мотлях // АВІА-2011 : матеріали X Міжнар. наук.-техн. конф. (Київ, 19–21 квіт. 2011 р.). – К. : НАУ, 2011. – Т. 4. – С. 32.5–32.8.

12. Мотлях О. І. Використання поліграфа у слідчій діяльності: міжнародний аспект / О. І. Мотлях // Розвиток юридичної науки, правотворчості та правозастосування в період незалежності України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. до Дня науки (Київ, 12 трав. 2011 р.). – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. – С. 99–101.

13. Motlyakh A. Defence of proofs is in criminal business on legislation of Ukraine / A. Motlyakh // Defence of proofs is in criminal business on legislation of Ukraine. The fourth world congress «Aviation in the XXI-st century» «Safety in Aviation and Space Technologies» (September 21–23, 2010). – Kyiv, 2010. – Vol. 2. – S. 82.37–82.41.

14. Мотлях О. І. Слідчі ситуації в методиці розслідування комп'ютерних злочинів / О. І. Мотлях // Особливості розвитку правової держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів: проблеми теорії і практики : Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 18 лют. 2010 р.). – К. : Ун-т «Україна», 2010. – С. 161–163.

15. Мотлях О. І. Можливості використання поліграфа при розслідуванні авіаційних подій / О. І. Мотлях // Організаційно-правові засади боротьби з правопорушеннями на транспорті : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 груд. 2010 р.). – Одеса : Одес. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – С. 115–117.

Публікації, у яких додатково відображено результати дослідження

1. Мотлях О. І. Слідчі (розшукові) дії в новому Кримінальному процесуальному кодексі України та їх особливості / О. І. Мотлях, А. О. Потильчак // Шляхи удосконалення кримінального процесуального законодавства щодо обмежень конституційних прав людини і громадянина в кримінальному провадженні : зб. наук. пр. – К. : ЮІ НАУ, 2012. – С. 20–27.

2. Мотлях О. І. Окремі засади щодо формування криміналістичних методик на практиці / О. І. Мотлях, Т. А. Новицька // Аеро-2013. Повітряне і космічне право : зб. наук. пр. – К. : ЮІ НАУ, 2013. – С. 273–278.

Навчальні посібники, курси лекцій, довідкові видання

1. Мотлях О. І. Криміналістика: криміналістична техніка : [навч. посіб.] / О. І. Мотлях, В. О. Куркін. – К. : АПСВ, 2006. – 128 с. (у співавторстві, особистий внесок автора – 70 %; 4 друк. арк.).

2. Комп'ютерна злочинність : [навч. посіб.] / П. Д. Біленчук, Б. В. Романюк, О. І. Мотлях та ін. – К. : Атіка, 2002. – 240 с. (у співавторстві, особистий внесок автора – 50 %; 5 друк. арк.).

3. Мотлях О. І. Криміналістика : [навч. посіб.] / Мотлях О. І., Куркін В. О., Верченко В. П. – К. : АПСВ, 2008. – 156 с. (у співавторстві, особистий внесок автора – 60 %; 4,9 друк. арк.).

АНОТАЦІЯ

Мотлях О. І. Інструментальна діагностика достовірності вербальної інформації та використання її результатів у кримінальному провадженні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2014.

Дисертація є першим, проведеним в Україні, комплексним дослідженням використання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та її результатів у кримінальному провадженні. Розкрито генезис та наукові підходи до цієї експертної діяльності. Проаналізовано вітчизняну й зарубіжну практику нормативно-правового регулювання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації у правоохоронній діяльності. Зосереджено увагу на правових засадах закріплення поліграфних перевірок у діяльності органів внутрішніх справ України; особливостях організаційних, тактичних та інших питань, пов'язаних із психофізіологічними дослідженнями ідеальних слідів відображення під контролем поліграфа.

Обґрунтовано необхідність нового виду судової психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа та правові засади. Запропоновано методiku її проведення і використання отриманих результатів у кримінальному провадженні. Викладено зміст та особливості експертного висновку, підготовленого експертом-поліграфологом за результатами її виконання. Визначено місце отриманих даних цієї експертизи в загальній системі процесуальних доказів. Запропоновано конкретні шляхи подолання проблемних питань інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації, які, на погляд дисертанта, є суттєвими у формуванні думки щодо цієї експертної діяльності.

Ключові слова: інструментальна діагностика достовірності вербальної інформації, поліграфолог, психофізіологічне експертне дослідження під контролем поліграфа, судові експертизи, органи досудового розслідування й суду, кримінальне провадження, судова психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа.

АННОТАЦИЯ

Мотлях А. И. Инструментальная диагностика достоверности вербальной информации и использование ее результатов в уголовном производстве. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза, оперативно-розыскная деятельность. – Национальная академия внутренних дел, Киев, 2014.

Диссертация представляет собой первое, проведенное в Украине, комплексное исследование с использованием инструментальной диагностики достоверности вербальной информации и ее результатов в уголовном производстве. В работе

раскрыты научные подходы, касающиеся генезиса становления и формирования инструментальных методов проверки личности с использованием полиграфа. Проанализированы подходы к существующим психофизиологическим процессам, которые возникают у человека ввиду реакций, под воздействием определенных стимулов и научно-технических приборов, готовых фиксировать эти физиологические изменения его организма.

Определено место данных, полученных при помощи специальных знаний полиграфолога, по результатам проведения инструментальной диагностики достоверности вербальной информации в доказательной базе, в совокупности с иными доказательствами, имеющимися в уголовном судопроизводстве.

Проанализированы отечественная и зарубежная практики нормативно-правового регулирования полиграфа в общественных правоотношениях. Определено, что несмотря на почти вековой опыт использования полиграфа в более чем девяноста странах мира, нормативно-правовое урегулирование этого прибора не имеет окончательного вида законодательного процесса. Объяснением тому есть: уровень развития разных стран; восприятие инструментальной диагностики достоверности вербальной информации и ее результатов государственными институтами и общественностью; не выделение психофизиологических исследований на основе полиграфа в ранг чрезвычайных действий, требующих особого законодательного закрепления и др. Как следствие, определено, что более совершенной формой законодательного обеспечения инструментальной диагностики достоверности вербальной информации за рубежом есть принятие соответствующих нормативно-правовых актов, в том числе и отдельных законов, регулирующих достаточно широкий круг общественных отношений.

Исследовано правовое регулирование этого прибора в отдельных странах СНГ: России, Беларуси, Казахстане, Молдове, а также прибалтийских государствах, ранее входящих в составе СССР: Литве, Латвии, Эстонии.

Активно в этот процесс включилось государство Украина, в частности, инструментальная диагностика достоверности вербальной информации отражается в деятельности органов внутренних дел по раскрытию уголовных преступлений. Сегодня она проходит очередной этап становления и положительные результаты отмечены в двух направлениях: кадровой профессионально-психологической проверке сотрудников на службу в систему МВД и оперативно-розыскной деятельности.

Особое внимание ученых и практиков сосредоточено на внедрении полиграфных проверок в следственную деятельность. Автор в полной мере разделяет такие взгляды и считает, что она должна быть всецело применена в уголовном производстве. Более того, он активно пропагандирует принятие в Украине отдельного Закона «О использовании полиграфа» и внесение изменений в соответствующие нормативно-правовые акты. Также диссертантом предложено к существующему классу судебных психофизиологических экспертиз добавить новый ее вид с использованием полиграфа.

Обосновано проведение такого уровня судебных экспертиз в государственных специализированных учреждениях и в альтернативных им частных сертифицированных центрах с равными условиями работы полиграфологов и

одинаковым отношением к полученным результатам исследования со стороны компетентных следственных органов и суда.

Автором очерчено проблемные вопросы, касающиеся внедрения полиграфа в уголовное производство, в частности: определение противодействия инструментальной диагностики достоверности вербальной информации со стороны отдельных государственных институций; непризнание полученных результатов психофизиологической экспертизы на основе полиграфа в качестве одного из доказательств в раскрытии преступлений; неверное представление отдельной частью исследователей полиграфа содержания заключения специалиста или эксперта и др.

Предложены конкретные пути преодоления проблемных вопросов, касающихся инструментальной диагностики достоверности вербальной информации, которые, по мнению диссертанта, являются существенными в формировании представления об этой специфической деятельности.

Ключевые слова: инструментальная диагностика достоверности вербальной информации, полиграфолог, психофизиологическое экспертное исследование, судебные экспертизы, органы досудебного расследования и суда, уголовное производство, судебная психофизиологическая экспертиза с применением полиграфа.

SUMMARY

Motlyakh A. Instrumental diagnosis reliability of verbal information and using it results in criminal proceedings. – *Manuscript.*

Dissertation for the degree of Doctor of specialty 12.00.09 – Criminal Procedure and Criminalistics, Forensic Science, Operational Activities. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2014.

The thesis is the first conducted a comprehensive study in Ukraine use diagnostic tool reliability verbal information and the results of the criminal proceedings. The paper reveals the genesis and scientific approaches to the peer activities. Analysis of domestic and foreign practice of legal regulation of instrumental diagnostic reliability of verbal information in law enforcement. Focuses on the legal basis of consolidation polygraph examination of Internal Affairs of Ukraine. Attention is paid to features of organizational, tactical and other issues related to psychophysiological research ideal trace mappings controlled polygraph. A new kind of judicial physiological examination using a polygraph, with reasons of legal principles of its implementation and use of the results of the criminal proceedings.

The method of implementation and features of an expert opinion prepared by an expert polygraph examiner on the results of its implementation. The place of this examination of the data in the general system of judicial evidence. A specific ways to overcome the problematic issues of instrumental diagnostic reliability of verbal information, which, in the opinion of the candidate, are essential in forming an opinion on these peer activities.

Keywords: instrumental diagnostic reliability of verbal information, polygraph, physiological studies under the supervision of an expert polygraph, judicial examination, forensic examination of the criminal investigation and trial, criminal proceedings, judicial psychophysiological examination using a polygraph.